

Registro Nr. 3033

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 343 (SA)

TRAKŲ EKSDIVIZINIS TEISMAS

ТРОКСКИЙ ЭКСДИВИЗОРСКИЙ СУД

DEKRETŲ KNYGŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ

АПЫРАШАС NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1785-1789 m

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE TRAKŲ EKSDIVIZINIO TEISMO FONDA NR. 343 (SA)

2022-06-07 Nr. A7-27

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

1726 m. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) buvo įsteigti eksdiviziniai teismai¹. Jie sprendė nusigyvenusių skolininkų bylas dėl jų turto padalijimo tarp kreditorių, kuriems buvo suteikiama teisė dvarą valdyti, bet neįgyti nuosavybės teisės į jį². Lietuvoje santykius tarp skolininko ir kreditoriaus reglamentavo 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto VII skyriaus straipsniai³. Iki eksdivizinio teismo atsiradimo skolininkų nekilnojamo turto padalijimą vykdė pakamaris, įgaliotas pavieto žemės teismo arba LDK Vyriausiojo tribunolo sprendimu. Įstatymai Lietuvoje nuo seno buvo parankesni skolininkui, o ne skolintojui. Jie sudarydavo įvairiausių galimybių apsuksiams skolininkams išsisukinėti nuo skolos grąžinimo, vilkinti šį reikalą net kelis dešimtmečius⁴. Kadangi bylos dėl skolų išieškojimo ir turto padalijimo buvo gana sudėtingos, reikalaujančios daug laiko ir išlaidų, atsirado poreikis įkurti tam reikalui skirtą atskirą teismą.

Eksdivizinis teismas (lotynų k. *exdivisio* – padalijimas) buvo nenuolatinis teismas, veikęs Lietuvoje iki 1840 m., kai buvo panaikintas Lietuvos Statuto galiojimas⁵. Sudaryti eksdivizinį teismą kiekvienu atveju nutardavo to pavieto žemės teismas, kuriame buvo skolininko dvaras, arba LDK Vyriausiasis tribunolas, jei neišsimokančio asmens dvarai buvo keliuose pavietuose⁶. Į teismo sudėtį galėjo įeiti iki 6-rių eksdivizorių – teisėjų, iki 3-jų regentų dekreto surašymui ir taip pat iki 3-jų kamarninkų (pastarųjų skaičius priklausė nuo skolininko dvaro dydžio)⁷. Eksdivizinio teismo nariai gaudavo atlygį – taip vadinamą solarją (*солярня*), kurią dar teismo proceso pradžioje sumokėdavo kreditoriai (3 eksdivizoriams po 1% nuo visos skolų sumos, regentui – 0,5%, o matininkams – 8 auksinus už kiekvienas plane pažymėtas 20 dešimtinių žemės). Teismo nariai atvykę į skolininko dvarą

¹ *Volumina Legum* t. 6 (Petersburg, 1860), p. 235.

² BUTĖNAS, Domas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII-XVIII amžiuje* (Vilnius, 1997), p. 57.

³ LAPPO, J., *1588 metų Lietuvos statutas* t. 2 (Kaunas, 1938), p. 315-337.

⁴ JANULAITIS, Augustinas, „Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795-1863)“, *Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakulteto darbai* t. 8, kn. 2 (1936), p. 325.

⁵ TERLECKAS, Vladas, „Kreditas ir kredito įstaigos Lietuvoje 1795-1860 metais“, *Pinigų studijos* 1 (2004), p. 72.

⁶ RAUDELIŪNAS, Vytautas, „Eksdivizinis teismas“, <https://www.vle.lt/straipsnis/eksdvizinis-teismas/> [žiūr. 2022 05 26].

⁷ KOROWICKI, Aleksander, *Proces cywilny litewski* (Wilno, 1826), s. 219; ВОЙШВИЛО, Е. М. *Экддивизорские суды и их компетенция в губерниях бывшего Великого княжества Литовского в коньце XVIII и первой половине XIX в.* (Вильна, 1899), с. 11.

buvo išlaikomi iš šio dvaro pajamų⁸. Proceso pradžioje vienas iš eksdivizorių buvo įpareigojamas, dalyvaujant ieškovams ir atsakovui, atlikti taip vadinamą taksaciją – skolininko turto (žemės, gyvenamųjų ir ūkinių pastatų) įkainojimą, matininkai – išmatuoti skolininkui priklausančią žemę ir sudaryti dvaro valdų planą, kiti eksdivizoriai – išnagrinėti įvairius skolos dokumentus ir įpareigoti skolininką per 6 savaites parodyti, kokį turtą jis turi, kam ir kiek yra skolingas. Galiausiai eksdivizinio teismo nariai numatydavo 2-ojo posėdžio datą. Po LDK prijungimo prie Rusijos imperijos, buvo nustatyta, kad 2-ojo posėdžio diena turi būti paskelbta oficialiame vietos laikraštyje⁹. Įkainotas turtas buvo proporcingai dalijamas tarp kreditorių pagal jų pareikštas, eksdivizinio teismo patikrintas ir pripažintas skolas.

Eksdivizinio teismo teisėjai kolegialiai pasitarę, priimdavo sprendimą, remdamiesi Lietuvos Statuto straipsniais, ištyrę jiems pateiktų skolų, įkeitimo raštų, kvitacinių užrašų, testamentų ir kt. susijusių su nekilnojamuoju turtu dokumentų tikrumą bei išklaušę prisiekusiųjų liudininkų parodymus. Skolininko turto perdavimas kreditoriams buvo vykdomas vadovaujantis taip vadinama tradicijos (lotynų k. *traditio* – perdavimas) teisės norma. Tai reiškė, kad skolintojas perima valdyti atitinkamą skolininko turto dalį tol, kol pastarasis susigrąžins suteiktą paskolą ir palūkanas¹⁰. Eksdivizinio teismo sprendimai turėjo būti vykdomi nedelsiant ir tuoj pat. Jų vykdymą negalėjo sustabdyti net apeliacija, pateikta LDK Vyriausiajam tribunolui.

Teismas privalėjo ne tik preciziškai paskirstyti tarp kreditorių kiekvienam iš jų priklausančią skolininko turto dalį ir parengti šios dalies planą, bet ir nustatyti bendros paskirties žemių naudojimo, valstiečių prievolių tvarkymo bei valstybinių mokesčių mokėjimo tvarką ir taisykles. Realiai praktikoje, eksdivizijos procesas vykdavo labai sunkiai ir baigdavosi dažnai kreditorių nenaudai. Skolininkų bylos buvo nagrinėjamos vangiai ir sprendžiamos sunkiai. Labai vaizdžiai eksdivizijos procesą aprašė tų laikų liudininkas, XIX a. pr. rašytojas ir filaretas Stanislovas Moravskis: „tuo tarpu mūsų teisėjai (eksdivizoriai) beveik dešimt metų kartu su savo žmonomis, vaikais, šunidėmis, arklidėmis ir tarnais visą įkainotą turtą paprastai galutinai nugyvendavo, iš kreditorių didžiules dovanas, vadinamas salarji, išplėsdavo ir pražudę abi puses, su gausiu grobiu lyg kokie totoriai ar Zaporožės kazokai į savo Sečę, sugrįždavo“. S. Moravskis žinojo, ką rašė, nes eksdivizijos proceso ir paties keli šimtai tūkstančių rublių, paskolinti tėvo, buvo prapuolę¹¹.

⁸ ВОЙШВИЛО, „*Екдивизорские суды ...*“, c. 11.

⁹ Ten pat, p. 13-14.

¹⁰ TERLECKAS, *Kreditas ir kredito įstaigos ...*, p. 72.

¹¹ Ten pat.

Negeresnė padėtis negu provincijoje, buvo ir miestuose. Eksdiviziniai namai nebuvo remontuojami ir taisomi, nes nuomotojams rūpėjo tik nuompinigiai. Pvz., Vilniaus centre, Vokiečių gatvėje stovėję eksdiviziniai namai atrodė baisiai. Pats eksdivizijos, kaip teisinės normos, taikymas to meto gyvenime skatino sukčiavimą ir piktnaudžiavimą, nes nemokių skolininkų turtas tarp skolintojų buvo išsidalijamas, o ne parduodamas iš varžytinių, kad gautomis už jį įplaukomi būtų atsilyginama skolintojams. Dažnai kai kurių privačių skolų nenorintys gražinti dvarininkai tyčia nemokėdavo valstybei mokesčių, kad jų dvarus valstybė paimtų į savo globą¹².

Per visą savo veiklos laikotarpį (ATR ir Rusijos imperijos laikais) eksdivizinis teismas veikė remdamasis Lietuvos Statuto straipsniais. Oficialia teismo kalba buvo lenkų kalba. Tokia padėtis išliko iki 1840 m. liepos 7 d., kai imperatoriaus Nikolajaus I įsaku Lietuvos Statutas Vilniaus gubernijoje neteko galios, o eksdiviziniai teismai buvo panaikinti.

Trakų eksdivizinis teismas buvo sudaromas Trakų pavieto žemės arba pilies teismo nutarimu. Teisėjais arba eksdivizoriais buvo skiriami šio pavieto žemės, rečiau pilies teismo pareigūnai. Jei negalintis gražinti skolų bajoras turėjo turto ir kituose pavietuose pradėti skolų išieškojimo procesą eksdiviziniame teisme sprendimą be žemės teismo galėjo priimti ir LDK Vyriausiasis tribunolas. Tokiu atveju, siekiant išvengti šališkumo, buvo sudaroma mišrios sudėties eksdivizinio teismo teisėjų kolegija, į kurią buvo skiriami teismo pareigūnai iš skirtingų LDK pavičių.

1795 m. carinei valdžiai panaikinus Lietuvos Vyriausiąjį tribunolą, pradžioje teisę sudaryti eksdivizinį teismą turėjo Lietuvos vyriausioji valdyba, o vėliau – 1797 m. vasario 6 d. įsteigtas Lietuvos vyriausiasis teismas.

Eksdivizinis teismas buvo sudaromas tik atskiroms skolininkų byloms nagrinėti, todėl jis neturėjo savo raštinės ir nuolatinės posėdžių vietos. Šio teismo knygos paprastai buvo saugomos pavietų žemės teismų archyvuose. Kiek eksdivizinio teismo bylų buvo saugoma Trakų žemės ir pilies teismų archyvuose tikslių duomenų nėra.

Seniausia Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugoma Trakų eksdivizinio teismo byla – dekretas sudarytas 1785 m. gruodžio 30 d.¹³ Ją sprendė eksdivizoriais paskirti LDK Vyriausiojo Tribunolo pareigūnai: raštininkas Mikalojus Lopacinskis (*Mikolaj Łopaciński*) ir regentas Vincentas Pavenckis (*Wincenty Pawęcki*). Šioje byloje buvo nagrinėjamas ieškinys dėl skolų išieškojimo ir velioniui Lietuvos didžiajam įždininkui, Punsko seniūnui Mykolui Bžostovskiui priklausiusių Sitkos (*Sitca*) ir Chodorovkos (*Chodorowce / Chodorówka*) dvarų Ašmenos paviete ir kt. valdų padalijimo tarp jo žmonos Kazimieros Oginskaitės Bžostovskienės, dukros Tlumacko

¹² TERLECKAS, *Kreditas ir kredito įstaigos ...*, p. 72.

¹³ LVIA, f. 343 (SA), ap. 1, b. 1 (Spr. Nr. 5909).

seniūnienės Barboros Bžostovskytės Potockienės ir kreditorių: Minsko taurininkų Tado Kazimiero Vankovičiaus ir Tado Ratynskio, Gluboko bažnyčios klebono ir altaristos Mykolo Fedorovičiaus, Smolensko ginklininko Juozapo Kozerovskio, Polocko vaivados Tado Žabos ir kt.

1840 m. caro valdžiai panaikinus eksdivizinius teismus, Trakų eksdivizinio teismo knygos buvo perduotos Trakų apskrities teismo žinion ir saugomos jo archyve kartu su Trakų pavieto žemės, pilies ir pakamario teismų bylomis.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“¹⁴. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis Senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2 300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Trakų apskrities teismas, kuriam priklausė Trakų žemės, pilies, pakamario, eksdivizinio ir kt. teismų dokumentai, 1854–1855 m. laikotarpiu Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui perdavė 380 bylų¹⁵. 1855 m. balandžio 23 d. Vilniaus centrinis Senųjų aktų archyvas gavo 17-os bylų siuntą, kurioje kartu su Trakų pakamario teismo knygomis buvo ir 2 Trakų eksdivizinio teismo bylos¹⁶. Bylų perdavimo žiniaraštyje nebuvo nurodytas gautų eksdivizinio teismo bylų kiekis.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18 243 bylos. Trakų eksdivizinio teismo bylos N. Gorbačevskio kataloge nesudarė atskiros grupės, jos buvo priskirtos prie Trakų pakamario teismo bylų grupės (Gor. Nr. 5931-5950, Trakų eksdivizinio teismo bylų Nr. 5943, 5946)¹⁷. Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis visas bylas pavadino Trakų pakamario teismo dekretų knygomis. Byla Nr. 5943 datuojama 1785 m., byla Nr. 5946 – 1789 m. Kiekvienai iš šių bylų kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatyta jų sudarymo data, nurodytas lapų kiekis.

¹⁴ Полное собрание законов Российской империи. Второе собрание т. 27, ч. 2: реестр хронологический, № 26126 https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php [žiūr. 2022-05-26].

¹⁵ Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny, opr. R. Mienicki (Wilno, 1923), s. 45.

¹⁶ „Дело о передаче древних актов книг Троцким уездным судом“, LVIA, f. 594, ap. 1, b. 655, l. 558-559v.

¹⁷ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита, Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской (Вильна, 1872), с. 199.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas Ivano Sprogio Senujų aktų katalogas buvo informatyvesnis. I. Sprogio kataloge Trakų eksdivizinio teismo bylos išskirtos į atskirą grupę (Spr. Nr. 5909-5910)¹⁸. I. Sprogis šias bylas pavadino Trakų eksdivizinio teismo dekretų ir dekretų protokolų knygomis. Ankstyviausias dokumentas datuojamas 1785 m., vėlyviausias – 1789 m. Kiekviena byla gavo naują inventorinį numerį, tiksliau apibrėžtos jų chronologinės ribos ir nurodytas lapų kiekis. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio Senujų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojamasi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį, 1949-1951 m. Trakų eksdivizinio teismo fondui buvo suteiktas Nr. 343 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir Trakų eksdivizinio teismo fondas. Tuo metu I. Sprogio Senujų aktų katalogas buvo naudojamas kaip fondo Nr. 343 (SA) apyrašo Nr. 1 apskaitos dokumentas.

1968 m. archyve buvo sudarytas fondo Nr. 343 (SA) „Trakų eksdivizinis teismas“ apyrašas Nr. 2. Jam priklausė viena byla, sudaryta iš pavienių dokumentų – šaukimų į teismą ir vaznių liudijimų, susijusių su Trakų eksdivizinio teismo veikla.

1976 ir 1980 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus Trakų eksdivizinio teismo fondo Nr. 343 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, buvo nustatyta, kad pagal I. Sprogio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apyrašo Nr. 1 apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 5909-5910 (2 apskaitos vienetai) faktiškai yra 2, o apyrašo Nr. 2 – 1 byla. Taigi, patikrinimas patvirtino pagal archyvo apskaitą šiam fondui priklausančių bylų kiekį.

2022 m. naujai sudaryti Trakų eksdivizinio teismo fondo Nr. 343 (SA) apyrašai Nr. 1 ir Nr. 2, Apyrašui Nr. 2 priklausančią bylą sudarantys pavieniai dokumentai buvo naujai aprašyti, sudaryta nauja antraštė. Po pertvarkymų fondo Nr. 343 (SA) „Trakų eksdivizinis teismas“ apyrašo Nr. 1 yra 2, o apyrašo Nr. 2 – 1 apskaitos vienetas.

¹⁸ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*, сост. И. Спрогис (Вильна, 1901-1913), с. 225.

Iš viso Trakų eksdivizinio teismo fonde Nr. 343 (SA) yra 3 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1785-1830 m.

Dekretų knygų ir dekretų protokolų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio ir I. Sprogio Senujų aktų kataloguose pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2022 m., sudarant naują Trakų eksdivizinio teismo fondo Nr. 343 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Naujai sudarytame Trakų eksdivizinio teismo fondo Nr. 343 (SA) apyraše Nr. 1 kiekviena iš 2 į N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogus įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų numeriai.

Visus fondo Nr. 343 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas sudarančius dokumentus galima suskirstyti į dekretų ir dekretų protokolų knygas. Jose įrašyti Trakų eksdiviziniame teisme nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai. Chronologinės dokumentų ribos – 1785-1789 m.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 1 (Gorb. Nr. 5943, Sprog. Nr. 5909) sudaro LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimu sudaryto eksdivizinio teismo dekretas byloje dėl skolų išieškojimo ir velioniui Lietuvos didžiajam išdininkui, Punsko seniūnui Mykolui Bžostovskiui priklausiusių Sitkos (*Sitca*) ir Chodorovkos (*Chodorowce / Chodorówka*) dvarų Ašmenos paviete ir kt. valdų padalijimo. Dekreto pabaigoje yra LDK Vyriausiojo Tribunolo pareigūnų – eksdivizorių parašai, išspausas LDK Vyriausiojo Tribunolo antspaudas.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 2 (Gorb. Nr. 5946, Sprog. Nr. 5910) sudaro 1788 m. eksdivizinio teismo dekretų protokolai byloje dėl velioniui pulkininkui Samueliui Bairaševskiui priklausiusio Kozaklarų dvaro Trakų paviete padalijimo tarp jo sūnų poručikų Jono ir Juozapo bei vėliavininko Motiejaus Bairaševskių. Yra eksdivizoriaus – Trakų žemės teismo teisėjo Antano Karolio Hrinevičiaus parašai¹⁹.

Apyrašo Nr. 1 bylos Nr. 2 atvirkštinėje pusėje (tikriausiai popieriaus taupymo sumetimais) yra 1789 m. Trakų kompromisinio teismo dekretų protokolai byloje dėl Vardomičių (*Wardomicz*) ir Milčos

¹⁹ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy t. 2: Województwo trockie, XIV-XVIII wiek*, pod red. Andrzeja Rachuby (Warszawa, 2009), s. 199.

(*Milcz / Milcza*) dvarų ribų nustatymo tarp teologijos daktaro, provincijolo, Vilniaus dominikonų konvento prioro Leono Liaudansko ir Darsūniškio seniūnienės Antaninos Bialozoraitės Oginskienės. Būtina pažymėti, kad N. Gorbačevskio ir I. Sprogio kataloguose buvo minimas tik šis 1789 m. dokumentas, 1788 m. Trakų eksdivizinio teismo dekretų protokolai nebuvo visai paminėti.

Fondo Nr. 343 (SA) apyrašo Nr. 1 bylų fizinio stovio ir datų ypatybės nurodytos lentelės pastabų skiltyje. Visi šio apyrašo dokumentai parašyti lenkų k. Tvarkant apyrašą Nr. 1 sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų k., tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 343 (SA) Trakų eksdivizinio teismo apyrašą Nr. 1 įrašyti 2 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1785-1789 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 343 „ТРОКСКИЙ ЭКСДИВИЗОРСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Эксдивизорские суды в Великом Княжестве Литовском (далее – ВКЛ) были образованы в 1726 г. Они занимались рассмотрением дел несостоятельных должников и разделом движимого и недвижимого имущества между кредиторами, которым было предоставлено право управлять имением, но не приобретать право собственности на него. В ВКЛ отношения между должником и кредитором регламентировали статьи VII раздела Третьего Литовского Статута с 1588 г. До учреждения эксдивизорского суда раздел имущества должников по решению поветового земского суда или Главного Литовского трибунала выполнял подкоморий. Законы на Литве издавна более благоволили к должникам, чем к займодавцам. Это создавало благоприятную почву для изворотливых должников уклоняться от уплаты долга и десятилетиями затягивать выполнение своих денежных обязательств. Дела о взыскании долгов и разделе имущества были сложны и требовали много времени и денежных затрат. Поэтому со временем возникла потребность создать для решения этих задач отдельный суд.

Эксдивизорский суд (на латинском яз. *exdivisio* – раздел) был непостоянным судом, действовавшим в Литве с 1726 по 1840 г., когда было отменено действие Литовского Статута. Решение образовать эксдивизорский суд по каждому отдельному делу, если имение должника находилось на территории повета, принимал поветовый земский суд, если в нескольких поветах – Главный Литовский трибунал. В состав суда могло входить до 6 эксдивизоров – судей, до 3 регентов для составления декрета, а также до 3 землемеров (число последних зависело от размера имения должника). Члены эксдивизорского суда получали вознаграждение – так называемую солярию, которая выплачивалась кредиторами в начале судебного процесса (солярии выдавались на трех эксдивизоров по 1% от общей суммы долгов, регенту с канцелярией – 0,5%, а землемерам по 8 злотых за каждые 20 десятых земли, нанесенных на плане). Члены эксдивизорского суда, прибывшие в имение должника, содержались за счет доходов этого имения. В начале процесса одному из эксдивизоров в присутствии истцов и ответчика поручалось произвести оценку (таксацию) земельных владений, жилых и хозяйственных построек несостоятельного должника, землемерам – произвести измерение земли должника и составить план имения, другим эксдивизорам – рассмотреть разного рода долговые документы и обязать должника в течении 6 недель показать, какие активы у него есть, кому и сколько он должен. Наконец, члены эксдивизорского суда

назначили дату второго судебного заседания. После присоединения Великого княжества Литовского к Российской империи было определено, что день 2-го заседания должен быть объявлен в местной официальной газете. После оценки имущества, эксдивизорский суд проверял законность денежных претензий кредиторов к должнику и принимал решение о их признании. Далее имущество уклонявшегося от уплаты долгов лица подлежало разделу и распределению между кредиторами согласно доли каждого.

Члены эксдивизорского суда в своей работе принимали решение коллегиально, руководствуясь при этом статьями Литовского Статута, проверив подлинность представленных им долговых обязательств, актов залога, квитанционных записей, завещаний и др. документов, а также выслушав показания присягнувших свидетелей. Передача имущества должника кредиторам осуществлялась по нормам традиции (на латинском яз. *traditio* – передача). Это значило, что займодавец получал право на временное владение частью имущества несостоятельного должника, пока тот не вернет долг с процентами. Решения эксдивизорского суда должны были выполняться без промедления. Даже апелляция, поданная в Главный Литовский трибунал не могла остановить выполнения декрета эксдивизорского суда.

Эксдивизорскому суду надлежало не только точно распределить каждому из кредиторов принадлежащую часть имущества должника и составить план этой части, но и определить условия и правила пользования совместными земельными угодиями, а также порядок выполнения крестьянских и государственных повинностей. Реально на практике, процесс эксдивизии длился очень долго и часто заканчивался не в пользу кредиторов. Дела несостоятельных должников рассматривались вяло и решались трудно. Довольно образно процесс эксдивизии описал современник тех лет, писатель и филарет начала XIX века Станислав Моравский: «между тем наши судьи (эксдивизоры) в течении почти десяти лет вместе со своими жёнами, детьми, псарнями, конюшнями и прислугой всё оцененное имущество, как правило, окончательно разоряли, получая при этом от кредиторов богатые подарки так называемые солярии, и разграбив и погубив обе стороны с богатой добычей, как какие татары или запорожские казаки после набега в свою Сечь возвращались». С. Моравский хорошо знал о чем писал, во время эксдивизии он потерял несколько сотен тысяч рублей, одолженных его отцом.

Не лучше чем в провинции обстояли дела и в городах. Эксдивизорские дома никто не чинил и не ремонтировал. Сдающих внаем лиц заботило только получение квартирной платы. Например, в центре г. Вильно, на Немецкой улице стоящие эксдивизорские дома выглядели

ужасно. Применение эксдивизии как правовой нормы в реалиях того времени только поощряло мошенничества и злоупотребления, так как имущество несостоятельных должников разделялось между кредиторами, а не продавалось с торгов, чтобы за полученные доходы вернуть заимодавцам долги. Нередки были случаи, когда имевшие частные долги помещики, специально не платили налоги государству, чтобы то взяло их имения под свою опеку.

В течении всей своей деятельности (во времена Речи Посполитой и Российской империи), работа эксдивизорского суда была регламентирована Литовским Статутом. В суде официальным языком по прежнему был польский язык. Ситуация кардинально изменилась только 7 июля 1840 г., когда император Николай I своим указом отменил действие Литовского Статута в Виленской губернии, а эксдивизорские суды были упразднены.

Трокский эксдивизорский суд созывался решением земского или гродского суда Трокского повета. Судьями или эксдивизорами назначались чиновники земского, реже гродского суда этого повета. Если обремененный долгами дворянин имел имущество и в других поветах, начать процесс взыскания долгов в эксдивизорском суде, кроме земского суда, также мог принять Главный Литовский трибунал. Тогда во избежание предвзятости, формировалась смешанного состава коллегия судей эксдивизорского суда, в которую входили судебные чиновники из разных поветов ВКЛ.

В 1795 г., после упразднения царской властью Главного Литовского трибунала, право назначить эксдивизорский суд сначала имело Верховное правление Литвы, а позже – Главный Литовский суд, образованный 6 февраля 1797 г.

Экдивизорский суд образовывали для рассмотрения отдельных дел должников, поэтому он не имел своей канцелярии и постоянного места заседаний. Как правило, книги этого суда передавали на хранение в архивы канцелярий поветовых земских судов. Сколько дел эксдивизорского суда хранилось в архивах Трокского земского и гродского судов точных данных не имеется.

В Литовском государственном историческом архиве (далее – ЛГИА) самым старым по хронологии делом является решение Трокского эксдивизорского суда, составленное 30 декабря 1785 г. Его решали, назначенные эксдивизорами чиновники Главного Литовского трибунала: писарь Николай Лопатинский и регент Викентий Павентский. В этом деле суд рассматривал иск по делу подскарбины великой литовской, старостины пуньской Казимиры из Огинских Бжостовской и старостины тлумацкой Барбары из Бжостовских Потоцкой и кредиторов: чашников минских Тадеуша Кизимира Ваньковича и Тадеуша Ратыньского, настоятеля

Глубокского костела Михаила Федоровича, мечника смоленского Иосифа Козеровского, воеводы полоцкого Тадеуша Жабы и др. о взыскании долгов и разделе им. Ситка и Ходовце / Ходорувка Ошмянского повета и др. имений принадлежавших покойному подскарбему великому литовскому и старосте пуньскому Михаилу Бжостовскому.

В 1840 г. царской властью эксдивизорские суды были упразднены, книги Трокского эксдивизорского суда были переданы в ведение Трокского уездного суда, где хранились в архиве вместе с делами Трокского земского, гродского и подкоморского судов.

СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи, должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2 300 рублей.

Трокский уездный суд, в ведении которого находились документы Трокского земского, гродского, подкоморского, эксдивизорского и др. судов в течении 1854-1855 гг. передал Виленскому центральному архиву древних актов 380 дел. 23 апреля 1855 г. Виленский центральный архив древних актов получил посылку с 17 делами, в которой вместе с делами Трокского подкоморского суда находились и 2 дела Трокского эксдивизорского суда. В передаточной описи не было указано количество дел, принадлежавших эксдивизорскому суду.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18 243 дела. Трокский эксдивизорский суд в каталоге не проходил как отдельная группа дел, они были причислены к группе дел Трокского подкоморского суда (Гор. № 5931-5950, дела Трокского эксдивизорского суда № 5943, 5946). В каталоге все дела названы декретовыми книгами Трокского подкоморского суда и расположены в хронологическом порядке. Дело № 5943 датируется 1785 г., дело № 5946 – 1789 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса. Дела Трокского эксдивизорского суда в каталоге И. Спрогиса проходили как

отдельная группа (Спр. № 5909-5910), он назвал их декретовыми книгами и декретовыми протоколами Трокского эксдивизорского суда. Самым древним являлся документ с 1785 г., самым поздним с 1789 г. Каждое дело получило новый инвентарный номер, точнее были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1951 гг. фонду «Трокский эксдивизорский суд» был присвоен № 343.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы древние акты, в том числе и фонд «Трокский эксдивизорский суд». В то время как учётный документ описи № 1 фонда № 343 использовался каталог древних актов И. Спрогиса.

В 1968 г. была составлена опись № 2 фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд». В эту опись вошло 1 дело, составленное из отдельных документов – вызовов в суд и свидетельств возного о их вручении, относящихся к деятельности Трокского эксдивизорского суда.

В 1976 и 1980 гг. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд». В результате проверки было установлено, что в каталоге древних актов И. Спрогиса, который использовался как учётный документ описи № 1 фонда № 343, оказались в наличии 2 дела (Спр. № 5909-5910), а в описи № 2 – 1 дело. Всего в фонде № 343 были учтены 3 дела. Проверка подтвердила соответствие фактического количества дел количеству принадлежавших фонду дел.

В 2022 г. были усовершенствованы описи № 1 и № 2 фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд». Отдельные документы, составляющие дело принадлежащее описи № 2, были заново описаны, составлен новый отдельный заголовок. В новосоставленной описи № 1 фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд» учтены 2 (две) единицы хранения, а в описи № 2 – 1 единица хранения.

Итого в фонде № 343 «Трокский эксдивизорский суд» имеются 3 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1785-1830 гг.

Первая опись фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд»

Недостатки и неточности в описании дел печатных каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2022 г. новой описи № 1 фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд» были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд» имеются в наличии 2 (две) единицы хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса.

Все дела описи № 1 фонда № 343 по виду документов можно распределить на декреты и декретовые протоколы. В декретах и их протоколах излагались суть и процесс рассматриваемых в Трокском эксдивизорском суде дел и выносились по ним судебные решения. Хронологические рамки документов – 1785-1789 гг.

Дело № 1 описи № 1 (Гор № 5943, Спр. № 5909) составляет декрет эксдивизорского суда, назначенного решением Главного Литовского трибунала, по делу взыскания долгов и раздела имений Ситка и Ходовце / Ходорувка Ошмянского повета и др. имений принадлежавших покойному подскарбему великому литовскому и старосте пуньскому Михаилу Бжостовскому. Декрет удостоверен печатью Главного Литовского трибунала, есть подписи должностных лиц Главного Литовского трибунала.

Дело № 2 описи № 1 (Гор № 5946, Спр. № 5910) составляют декретовые протоколы эксдивизорского суда по делу раздела имения Козоклары Троцкого повета, принадлежавшего покойному полковнику Самуэлю Байрашевскому между его сыновьями поручиками Яном и

Иосифом и хорунжим Матвеем Байрашевскими. Они удостоверены подписями эксдивизора – судьи Трокского земского суда Антона Кароля Гриневича.

На оборотной стороне дела № 2 описи № 1 (видимо в целях экономии бумаги) есть декретовые протоколы Трокского компромисарского суда с 1789 г. по делу разграничения имений Вардомичи и Мильча между доктором теологии, провинциалом, приором Виленского доминиканского конвента Леона Лявданского и старостины дорсунской Антонины из Бялосоров Огинской. Следует отметить, что в каталогах Н. Горбачевского и И. Спрогиса упоминается только этот документ с 1789 г., декретовые протоколы Трокского эксдивизорского суда с 1788 г. не упоминаются.

Особенности дат документов, физического состояния и состава дел описи № 1 фонда № 343 указаны в таблице, в колонке «примечания». В актовых книгах все документы написаны на польском языке. В описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 343 «Трокский эксдивизорский суд» имеются 2 единицы хранения, хронологические рамки которых 1785-1789 гг.

Старший специалист

Отдела распространения информации

Виолета Пансевич

